

Eesti keele lühenditest¹

Taali Kuuskla

Tallinna Ülikooli referendi-toimetaja eriala lõpetanu

Lühendamine on meie igapäevaelus tavapärane. Lühendeid kasutatakse palju siis, kui tahetakse midagi kiiresti kirja panna, aega ja vaeva kokku hoida. Neid kasutades hoitakse kokku ka kirjaruumi. Üldiselt kasutatakse lühendeid tarbetekstides ja omavahelises suhtluses, aga ka erialatekstides, kuid sel juhul valdkonnale omaseid lühendeid. Kui tekstis kasutatakse mõnda sellist lühendit, mis esineb harva ja mida lugeja ei tea, tuleb see teksti alguses ära seletada. Ajakirjandustekste lugedes märkab samas lühendeid, mis ei ole üldlevinud ega ka lugejale seletatud. Vahel ei meeldi lugejaile ka see, kui tekstis on lühendeid liiga palju.

Artikkel keskendub sellele, kuidas inimesed lühenditesse suhtuvad ning kas lühendid on eesti keeles mingit kindlat liiki tekstidele omased. Vaatlesin kindla mahuga eri tüüpi tekste. Eesmärk oli välja selgitada, kui palju on igas tekstitüübis lühendeid 1000 sõne kohta ning millisele tekstitüübile on lühendid kõige iseloomulikumad. Lisaks uurisin, kas inimesed teavad tekstides esinenud lühendite tähendusi ning kuidas nad suhtuvad lühenditesse. Selleks lasin vastajatel võrrelda kahte teksti, mis erinesid kasutatud lühendite hulga poolest. Samade tekstide põhjal uurisin ka, kas viisakamaks peetakse rohkemate või vähemate lühenditega teksti.

Lühendi olemus ja kasutusotstarve

Lühend on kirjalikus kõnes kirjamärk või nende järjend, mis asendab mingisugust kindlat sõna, silpi või sõnaühendit, või kirjalikus ja suulises kõnes kasutatav sõna, mis on saadud mingi sõna, silbi või sõnaühendi lühendamisel.²

Sõnamoodustuslikust küljest on lühendamine pikema sõna või sõnaühendi lühendamisel saadud uus sõna, jättes sellest ära mingi(d) osa(d). Lühendamisel moodustatakse olemasoleva sõna kõrvale teine, lühem sõna, mis väljendab sedasama tähendust (nt *ratas – jalgratas*) või uue tähendusega sõna, nagu tuletuse korral (nt *muusika > muusik – muusikaga tegelev isik*).³ Lühenditena teatakse enim üldkasutatavaid lühendeid, mis koosnevad kas sõna algustähest, tähtedest sõna algusest kuni algus- või järgsilbi esimese täishäälikuni või mingist ilmekast osast tähtedest.⁴ Artiklis keskendutakse just viimati nimetatud lühenditele. Lühend peaks olema aga algsest sõnast oluliselt lühem ja lugejale arusaadav.

Lühendite liigitelu

Lühendeid saab liigitada mitmel alusel. Päritolu järgi eristatakse võõrlühendeid (nt ladina keeles *prof. emer. – professor emeritus* 'emeritprofessor') ja omalühendeid (nt eesti keeles *EL – Euroopa Liit*). Kirjaliigi järgi eristatakse suur- ja väiketähtlühendeid ning nii suur- kui ka väiketähti sisaldavaid

¹ Artikkel põhineb autori bakalaureusetööl. Vt **Taali Kuuskla**. Eesti keele lühenditest. Bakalaureusetöö. Tallinna Ülikool, humanitaarteaduste instituut. Tallinn, 2019.

² **A. Rein**. Väike entsüklopeedia. Tallinn: Eesti Entsüklopeediakirjastus, 2006, lk 560.

³ **S. Vare**. [Lühendamise ja lühendsõnade fenomenist eesti keeles](#). – Keel ja Kirjandus 5, 2014.

⁴ **M. Erelt, T. Erelt, K. Ross**. [Eesti keele käsiraamat](#). Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus, 2007.

lühendeid. Väiketähtlühendeid moodustatakse enamasti väikese algustähega sõnadest ja sõnaühenditest (nt *dets* – *detsember*, *skp* – *selle kuu päeval*). Suurtähtlühend saadakse suure algustähega sõnadest (nt *TLÜ* – *Tallinna Ülikool*), kuid ka väikese algustähega sõnadest (nt *aktiaselts* – *AS*). Tuntuse ja kasutusvaldkonna järgi eristatakse üldkasutatavaid tavalühendeid (nt *jne* – *ja nii edasi*) ja ühe konkreetse teksti tarbeks moodustatud kindlaid tekstilühendeid ehk tööühendeid (nt *GK* – *grammatiline kategooria*).⁵ Kirjavahemärgi järgi eristatakse punktiga ja punktita lühendeid. Suurtähtlühendites punkti ei kasutata, ka siis, kui meil kasutusel olev suurtähtlühend on tema päritolukeeles punktiga (nt *U.S.A* – *United States of America* on eesti tekstis *USA*)⁶. Üldtuntud lühendite ei ole punkt vajalik (nt *vt* – *vaata*). Selguse mõttes tuleb punkt(id) panna lühendi sisse, kui punktita lühend langeb kokku mõne eesti sõnaga (nt *k.a* – *kaasa arvatud, käesoleval aastal*). Tühikut ei jäeta lühendi sees oleva punkti järele.⁷

Lühendusviisid

Lühendusviiside järgi saab eristada algustäht-, katkend- ja valiktähtlühendeid. Algustähtlühendi puhul võetakse lühendiks sõna esimene täht (nt *a* – *aasta*). Liitsõna lühendamisel võib võtta ka eesosa algustähe ja järeloosa välja kirjutada (nt *e-post* – *elektronpost*).⁸ Katkendlühendi puhul võetakse tähed sõna algusest kuni esisilbi või mõne järgmise täishäälikuni, viimane välja arvatud (nt *okt* – *oktoober*). Liitsõna lühendamisel võib katkendi võtta ka mõlema osa algusest (nt *sots-dem* – *sotsiaaldemokraatlik*).⁹ Liitsõna puhul võib lühendada esimesi osi ja välja kirjutada viimase osa (nt *K-Järve* – *Kohtla-Järve*)¹⁰. Liitsõnade lühendamisel pannakse liitosade vahele mõnikord loetavussidekriips¹¹. Valiktähtlühendiks võetakse mingi ilmekas osa tähtedest, sõnaühendi puhul tavaliselt sõnade algustähed (nt *nr* – *number*)¹². Valiktähtlühendeid võib kirjutada nii väike- kui ka suurtähtedega¹³.

Lühendikasutus tekstides

Vaatluse all olid umbes 8700 sõnelised tekstikogumid tarbetekstidest: täpsemalt ajakirjandus-, haldus-, õigus- ja teadustekstidest. Eesmärk oli uurida, millisele tekstitüübile on lühendid kõige omasemad ja mis tüüpi lühendeid mingis tekstis kõige enam esineb.

Uuritavaid ajakirjandustekste oli 24. Tekstid pärinevad 16.–21. märtsil 2018. a ilmunud ajalehtede Postimees, Õhtuleht, Eesti Päevaleht ja Ärioleht numbritest. Rubriikidest keskenduti päevakajalistele, majandus- ja spordiuudistele. Tekstides oli lühendeid kasutatud kokku 117 korral, kokku oli 38 lühendit. Lühendeid oli peaaegu igas vaadeldud tekstis. Kõige enam oli kasutatud suurtähtlühendeid (nt *EAS*, *RMK*, *OÜ*), kuid leidis ka väiketähtlühendeid (nt *sh*, *ca*, *nn*). Kõige rohkem kasutati analüüsitavas materjalis lühendeid *EAS* (22 korda), *RMK* (13 korda), *OÜ* (9 korda) ja *USA* (8 korda). Lühendamiskiisidest oli kõige enam kasutusel valiktähtlühendid (nt *OÜ*, *IT*, *sh*,

⁵ M. Ollisaar. Lühendiraamat. Tallinn: Valgus, 2006, lk 7–11; T. Leemets. Eesti keele käsiraamatu käsikiri, ilmumas.

⁶ K. Alasi, U. Liivaku, A. Vettik. Ametniku keelekäsiraamat. Õigusaktide ja muude dokumentide koostaja abil. 2., täiendatud trükk. Justiitsministeerium. Tallinn: Kirjastus Juura, 2003, lk 28.

⁷ M. Ollisaar (viide 5), lk 11.

⁸ M. Ollisaar (viide 5), lk 56; T. Leemets (viide 5).

⁹ T. Ereht. Eesti ortograafia. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus, 2016, lk 56–57.

¹⁰ M. Ollisaar (viide 5), lk 14.

¹¹ E. Kraut, E. Liivaste, A. Tarvo. Eesti õigekeel: gümnaasiumi õigekeelsusõpik. Tallinn: Koolibri, 2004, lk 142.

¹² M. Ollisaar (viide 5), lk 57; T. Leemets (viide 5).

¹³ E. Kraut, E. Liivaste, A. Tarvo (viide 11), lk 142.

MTÜ, nn). Võib öelda, et ajakirjandustekstides lühendatakse pigem asutuste nimetusi (nt *EAS, RMK, ERR, PERH*), ettevõtluvormi tähiseid (nt *OÜ*) ning võõrkeelseid sõnaühendeid (nt *USA, WHO, FBI, BBC*). Ajakirjandustekstis kirjutatakse võimalikult palju sõnu siiski välja ja lühendeid kuigi palju ei kasutata. Reeglipäraselt ei kasutata ajakirjandustekstis lühendi järel punkti.

Haldustekstidest analüüsiti Maksu- ja Tolliameti, Keskkonnaameti, Keskkonnaministeeriumi, Eesti Energia, Maa-ameti, Maanteeameti, Riigikantselei, Riigimetsa Majandamise Keskuse, Anija Vallavalitsuse, Keskkonnaagentuuri, Paide Linnavalitsuse, Tööinspektsiooni, Lääne Maavalitsuse, SA Keskkonnainvesteeringute Keskuse ja Harju Maavalitsuse tekste. Nende hulgas oli uudiseid, menetlusteateid, algatus- ja vastuskirju, otsuseid, protokolle, käskkirju, teateid ja korraldusi. Tekstid olid koostatud ajavahemikus 16.–21. märtsil 2018. a. Lühendeid oli kasutatud igas analüüsitud haldustekstis: 28 tekstis oli kokku 373 lühendit, kokku 60 erinevat lühendit. Tekstides leidis võrdsest nii suur- kui ka väiketähtlühendeid (nt vastavalt *KSH, KMH, OÜ* ja *nr, a, sh*). Kõige enam kasutati tekstides selliseid lühendeid nagu *nr* (99 korda), *KSH* (36 korda), *KMH* (33 korda), *OÜ* (26 korda), *KIK* (18 korda). Tekstides leidis ka üsna palju tavalühendeid, nagu *nt, AS, tn, nn*. Lühendamisviisidest oli kõige enam kasutusel valiktähtlühendid (nt *nr, OÜ, RMK, sh, lg*). Tekstides leidis ettevõtluvormi tähiseid nagu *OÜ* ja *AS*, pöördumiste lühendamist nagu *pr* ja *hr*, millele järgnesid adressaadi ees- ja perekonnanimi. Võib väita, et lühendid on haldustekstis väga sagedased.

Lühendeid kasutati ka igas õigusakti tekstis, analüüsiti nelja määrust ja ühte seadust. Nendes viies tekstis oli lühendeid kasutatud kokku 306 korral, kokku oli 10 lühendit. Kasutati nii väiketähtlühendeid (nt *jõust., a, nr, sh*) kui ka suurtähtlühendeid (nt *RT* ja *RTL*). Sagedasimad lühendid olid *RT* (140 korda), *jõust.* (125 korda), *a* (10 korda), *MWh* (9 korda). Leidis ka mitmeid tavalühendeid nagu *m, jms, vms*. Lühendamisviisidest olid valdavalt kasutusel valiktähtlühendid (nt *RT, MWh, nr, RTL, sh*), lisaks mõned algus- ja katkendlühendid (nt vastavalt *a, m* ja *jõust.*). Punkti kasutati vaid lühendi *jõust.* järel. Enamasti kasutati tekstides palju kahte kindlat lühendit (*RT* ja *jõust.*).

Samas on õigusaktide puhul oluline märkida, et hea õigusloome ja normitehnika eeskirja¹⁴ § 19 lõike 1 kohaselt ei tohi õigusakti tekstis selguse huvides lühendeid kasutada. Seetõttu kohtabki nendes peamiselt ainult mõõtühikuid või muid tehnilisi näitajaid märkivad lühendeid, mida ei ole põhjust isegi õigustekstis pikalt välja kirjutada. Lühendid *RT, RTL* ja *jõust.* ei ole aga õigusakti osad, vaid need on Riigi Teataja kui õigusaktide andmebaasi tehnilised märged.

Kuna teadustekstid on väga mahukad, siis analüüsisin vaid kahte teksti. Nendeks olid kaks artiklit Eesti Rakenduslingvistika Ühingu aastaraamatust. Seega on oluline märkida, et siin artiklis esitatud järeldused ei ole üldistatavad teadustekstidele laiemalt, vaid kirjeldavad siin analüüsitud teadustekste. Lühendeid oli kasutatud mõlemas vaadeldud tekstis, kokku esines neid 99 korral. 1000 sõne kohta oli kasutatud 12,6 lühendit – seega ei ole lühendite kasutamine minu analüüsitud teadustekstidele omane. Lühendite kasutamine võib olla tihedalt seotud ka konkreetse valdkonnaga. Näiteks võib tuua mõne

¹⁴ Vabariigi Valitsuse 22. detsembri 2011. a määrus nr 180 „Hea õigusloome ja normitehnika eeskiri“, [RT I, 29.12.2011, 228](#).

murdeuurimuse, milles võib esineda mitmeid murdealade lühendeid, samuti võib oletada, et enam lühendeid esineb ka tehnikatekstides, kus kasutatakse mitmeid mõõtühikutähiseid.

Kokku oli tekstides 17 lühendit. Peaaegu võrdselt kasutati nii suurtähtlühendeid (nt *ÕS*, *NAEP*, *OECD*) kui ka väiketähtlühendeid (nt *jt*, *a*, *vt*, *nt*). Neid väiketähtlühendeid kasutati ka analüüsitud materjalis üldiselt kõige enam. Lühendusviisidest olid teadustekstides kasutusel valiktähtlühendid (nt *jt*, *vt*, *nt*, *NAEP*, *OECD*) ja kaks algustähtlühendit (*a* ja *P*). Kirjavahemärki ehk punkti kasutati vaid ühe lühendi puhul, kui lühendati isikunime.

Haldustekstides oli 1000 sõne kohta kasutatud 42,2 lühendit, ajakirjandustekstides aga ainult 13,4 lühendit, st haldustekstides esineb lühendeid lausa kolm korda sagedamini. Õigusakti tekstides oli 1000 sõne kohta 35 lühendit, kuid neid lühendeid kasutatakse peamiselt Riigi Teatajas õigusakti avaldamisega seotud tehnilise info märkimiseks. Seal kasutatakse lühendeid sageli: kuid vähem kui haldustekstides, kuid rohkem kui ajakirjandus- ja teadustekstides. Kõige sagedamini kasutatud lühendid iga tekstiliigi kohta on esitatud tabelis 1. Igale tekstiliigile on omased erinevad lühendid, st kasutatud lühendid enamasti ei kattu.

Tabel 1. Lühendite sagedus ja enim kasutatud lühendid tekstiliikides

Tekstiliik	Lühendikasutuste arv	Kasutatud lühendite arv	3 kõige sagedasemat lühendit	Lühendite kasutussagedus 1000 sõne kohta
Haldustekst	373	60	nr, KSH, KMH	42,2
Õigustekst	35	10	RT, jõust., a	35
Ajakirjandustekst	117	38	EAS, RMK, OÜ	13,4
Teadustekst	99	17	jt, a, vt	12,6

Küsitlus lühendite mõistmise kohta

Küsitluses lühendite mõistmise kohta uurisin 20 lühendit, mis esinesid kõikides uuritud tekstides kõige sagedamini. Nende põhjal analüüsisin, kas ja kuidas inimesed lühenditest aru saavad. Küsitluses osales 379 inimest, kellest 313 olid naised (82,6%) ja 66 mehed (17,4%). Vastajate vanus jäi vahemikku 13–80 eluaastat. Vastajatelt küsisin 20 sagedasima lühendi võimalikult täpset tähendust, mille sai vastaja kirjutada avatud vastusena.

Tabelis 2 on esitatud küsitluses kasutatud lühendid, nende tähendus ning see, kui palju oli õigesti vastanud kokku ja kuidas jagunesid vastused meeste ja naiste vahel protsentuaalselt. Lühendid on tabelis järjestatud tekstianalüüsi tulemuse põhjal, st kõige sagedamini kasutatud lühend on tabeli alguses ja kõige vähem kasutatud lühend lõpus.

Tabel 2. Lühendite tähenduse tundmine küsitluse tulemusel

Jrk nr	Lühend	Lühendi tähendus	Õigesti vastanud	Naised	Mehed
1.	RT	Riigi Teataja	202	55,3%	43,9%
2.	jõust.	jõustumine	8	2,2%	1,5%
3.	nr	number	377	100%	97%
4.	KSH	keskkonnamõju strateegiline hindamine	35	9,3%	9,1%
5.	OÜ	osäühing	367	98,1%	90,9%
6.	a	aasta	348	92%	90,9%
7.	KMH	keskkonnamõju hindamine	57	15,3%	13,6%
8.	RMK	Riigimetsa Majandamise Keskus	199	53%	50%
9.	jt	ja teised	375	99,4%	97%
10.	EAS	Ettevõtluse Arendamise Sihtasutus	194	52,4%	45,5%
11.	KIK	Keskkonnainvesteeringute Keskus	280	78,6%	51,5%
12.	sh	sealhulgas	358	95,2%	90,9%
13.	nt	näiteks	377	99,7%	98,5%
14.	m	meeter	305	81,5%	75,8%
15.	vt	vaata	370	98,7%	92,4%
16.	NAEP	The National Assessment of Educational Progress	12	3,2%	3%
17.	MWh	megavatt-tund	247	62,3%	78,8%
18.	AS	aktsiaselts	368	97,8%	94%
19.	USA	The United States of America / Ameerika Ühendriigid	362	95,5%	95,5%
20.	TAN	Eesti Teadus- ja Arendusnõukogu	18	4,8%	4,5%

Analüüsist selgus, et need lühendid, mis valmistasid vastajatele raskusi, olid lühendusviisi poolest suurtähtlühendid, neist vaid üks oli väiketähtlühend. Samuti oli üldiselt tegemist valiktähtlühenditega ja ühe puhul katkendlühendiga. Need lühendid, mille tähendust enamasti ei teatud, ei olnud üldtuntud lühendid, vaid neid kasutatakse üldjuhul mingis kindlas valdkonnas või tekstitüübis. Sellel, et lühend on tekstianalüüsi tulemusena sage, ei ole seost selle lühendi tähenduse tundmisega, st tekstianalüüsi kõige sagedasemaid lühendeid ei tuntud paremini.

Vastajate seas kõige paremini tuntud lühendid olid tähenduse poolest üldtuntud ja iga päev kasutatavad. Lühendusviisi poolest olid need enamasti väiketähtlühendid, samuti valiktähtlühendid.

Analüüsidest õigeid vastuseid naiste ja meeste seas eraldi, saab väita, et naised mõistsid lühendeid paremini kui mehed. Ainult ühele lühendile (*USA – United States of America*) andsid õige vastuse naised ja mehed võrdselt ning ühe lühendi puhul (*MWh – megavatt-tund*) teadsid õiget vastust rohkem mehed.

Samuti selgus, et kõige paremini tuntakse võrdselt lühendeid *nr* (number) ja *nt* (näiteks). Kõige halvemini tuntakse lühendi *jõust.* (jõustumine) tähendust, mille abil märgitakse sätte jõustumisaega ja mis kuvatakse Riigi Teatajas avaldatud akti juures. Samas ei puututa selle lühendiga kokku iga päev. Tuli ka välja, et lühendite õigeid tähendusi teadsid kõige paremini vastajad vanuses 60–80. Selle põhjuseks võib olla asjaolu, et vanematel inimestel on keelekogemust rohkem kui noorematel.

Lühenditesse suhtumine: tajukatse analüüs

Tajukatsega uurisin inimestelt, kuidas nad suhtuvad lühendite kasutamisse tekstides. Selle jaoks võtsin kaks teksti: ajakirjandus- ja haldusteksti, vastajad said hinnata sama teksti nii lühenditega kui ka ilma. Katses osales 25 inimest ja see tehti sotsiaalmeedia vahendusel. Vastajatelt küsisin neli küsimust: kuidas suhtutakse lühenditesse tekstides, kas lühendid on omasemad ajakirjandus- või haldustekstile, kas tekst tundub viisakam lühenditega või ilma, millised lühendid võiksid kummagi teksti puhul jääda lühendiks ja millised võiks kirjutada sõnana välja.

Kõik katses osalejad leidsid, et lühendid on teksti loomulik osa. Selgus, et kui lühendid on üldtuntud, konkreetset ja neid on parajas koguses, siis suhtutakse lühenditesse hästi, sest need hoiavad kokku tekstiruumi ja aitavad infot kiiremini leida. Mõlema teksti puhul tõi mõni vastaja välja, et nad eelistaksid lühendite asemel väljakirjutatud sõnu, sest see aitab tekstist aru saada kõigil lugejail.

Vastanutest 3/4 leidis, et lühendid on omasemad just haldustekstile, sest tegu on ametliku ja spetsiifilise tekstiga, kus lühendid aitavad koondada tähelepanu teksti sisule. Samuti hoiab lühend kokku ruumi ning tekst on hõlpsamini loetav. Kolm vastajat leidis, et lühendid on loomulikumat hoopis ajakirjandustekstile, sest kasutatakse üldtuntud ja igapäevaseid lühendeid, millest on lihtsam aru saada.

Analüüsidest viisakust ja lühendite kasutust haldustekstis, jaotusid arvamused pooleks. Üks osa pidas viisakamaks lühenditega varianti, sest kasutatud on teemakohaseid lühendeid, infot tahetakse anda edasi lühidalt ja täpselt, et teksti oleks parem lugeda. Teine pool leidis aga, et viisakam on lühenditeta tekst, sest see on loetavam, korrektne ja kõigile üheselt mõistetav. Ajakirjandusteksti puhul ütles 3/4 vastajatest, et viisakam on lühenditeta tekst, sest see on terviklikum, jutustavam ja arusaadavam. 1/4 vastanutest arvas, et viisakam on hoopis lühenditega tekst, sest kasutatud on üldlevinud lühendeid ja teave on lihtsamini leitav.

Konkreetsete tekstide puhul uurisin, milliseid lühendeid kirjutaksid vastajad lühendina ja milliseid sõnana. Haldustekstis kirjutaks 2/3 vastajatest kõik lühendiga, sest tegu on kogu teksti läbivate üldtuntud ja mõistetavate lühenditega. Sõnadega soovis teksti kirjutada 1/3 vastanutest, sest seal olevaid lühendeid kasutatakse vähem ja need ei pruugi olla kõigile kohe mõistetavad, tekst on sõnadega välja kirjutatult selgem. Ajakirjandustekstis eelistas 3/4 katses osalejaist teksti lühenditega,

sest tegu on lihtsamate ja kõigile tuntud lühenditega, mille sõnana kirjutamine tunduks kohmakas. Samas tõi 1/4 vastanutest välja, et ajakirjandustekst võiks olla lühenditeta, sest tekst on viisakam, ilusam ja ladusam lugeda.

Kokkuvõtteks

Lühendeid kasutatakse sõnade säästlikumaks kirjapanemiseks, sõnumi kiiremaks edastamiseks ja kirjaruumi kokkuhoidmiseks. Lühend peaks olema sõnast oluliselt lühem ja samal ajal lugejale arusaadav. Üldiselt kasutatakse lühendeid tarbetekstides ja omavahelistes suhtlustes.

Tekstide analüüsimisel selgus, et lühendid on tarbetekstidele loomulikumat ning kõige sagedasemat on lühendid haldustekstides ja kõige vähem kasutatakse teadustekstides. Küsitluse analüüsist selgus, et kõige enam teavad inimesed üldtuntud ja laialt levinud lühendite tähendusi ning halvasti nende lühendite omi, mis on spetsiifilised ja millega iga päev kokku ei puututa.

Samas suhtutakse lühenditesse tekstides hästi, sest need teevad lugemise lihtsamaks. Tajukatsest selgus, et haldustekste eelistatakse kirjutada lühenditega ja ajakirjandustekste ilma, st lühendid on haldustekstile loomulikumat kui ajakirjandustekstile.